

ÉS VÀLID AVUI EL CONCEPTE DE DECADÈNCIA DE LA CULTURA CATALANA A L'ÈPOCA MODERNA? ES POT IDENTIFICAR DECADÈNCIA AMB CASTELLANITZACIÓ?

ALBERT ROSSICH
Universitat de Girona

RESUMEN: *¿Es válido hoy el concepto de decadencia de la cultura catalana en la época moderna? ¿Se puede identificar decadencia con castellanización?*

El autor realiza un repaso de las limitaciones de la utilización actual del término *decadencia* muy bien argumentado y concluye diciendo que *decadencia* no se puede identificar con *castellanización*

RESUM:

L'autor realitza un repàs de les limitacions de la utilització actual del terme *decadència* molt ben argumentat i conclueix dient que *decadència* no es pot identificar amb *castellanització*.

SUMMARY: *The concept of decadence of Catalan culture revisited. Can we assimilate decadence to castilianization?*

Albert Rossich analyzes the limitations of the contemporary use of the term *decadence* in Catalonia to conclude that *decadence* is in no manner assimilated to hispanicization.

La primera qüestió que se m'ha demanat de contestar aquí és si és vàlid avui sostenir el concepte de *decadència* de la cultura catalana en l'època moderna. En realitat, la pregunta té dues implicacions: una de més formal (el terme "*decadència*" és vàlid?) i una altra que és més de contingut (hi va haver realment un decaïment cultural?). Doncs bé: contestaré primer aquesta darrera qüestió, i en segon lloc la més formal o estrictament terminològica.

Hem d'acceptar o no la realitat d'una *decadència* cultural? El tema és més complex del que podria semblar a primera vista. D'entrada, perquè s'hauria de veure què entenem per cultura catalana: la que es feia a Catalunya? La que es feia a tots els països de llengua catalana? La que va partir d'aquests territoris fos allà on fos que es manifestés? La meua formació d'historiador de la llengua i la literatura catalanes m'inclina sempre a pensar en termes que abracen tot el domini lingüístic, però ja sé que aquest enfocament no sol ser general. El cert és que sovint els manuals d'història en general, com els d'història de l'art, de l'ensenyament, de la ciència i l'erudició, fan referència només al territori de Catalunya, o al del País Valencià... La complexitat de la qüestió també augmenta perquè, sovint, quan es parla de *decadència* cultural es pensa només en una

decadència literària i lingüística, i qui sap si no era exactament sobre això que se'm preguntava aquí.

Aquests prolegòmens eren indispensables perquè, naturalment, com més reduccionista sigui la concepció que tinguem de cultura catalana, més fàcil serà parlar de decadència. Deixeu-me avançar, per tant, quina és la meua resposta a aquella pregunta: per poder parlar de decadència hem de focalitzar molt l'objectiu sobre la realitat fins a enfocar el panorama desitjat; en definitiva, per provar que hi va haver una decadència cultural i literària hi ha d'haver ganes de veure-ho així. Recordem que Ballot, l'autor de la primera gramàtica catalana impresa (1813-1815) considerava, en canvi, els segles XVI-XVII com l'època "en què florí més" la llengua catalana.¹

Des d'aquella perspectiva reduccionista, en efecte, no hi ha dubte que la cultura catalana entra en un procés de declivi: de l'esplendor literari de la segona meitat del XV (amb Ausiàs March, Joanot Martorell, Jaume Roig, Roís de Corella) es davalla fins a arribar a la misèria i la vulgaritat de la literatura catalana de la segona meitat del XVIII (amb poetes com Pau Puig o Marià Torrent i Vinyes, autors que fins ara ni tan sols havien estat considerats dignes d'estudi, a pesar de l'extensió de la seva obra), i tot això passant pels escriptors castellanitzats del segle XVII (Vicent Garcia, Francesc Fontanella). Una pobresa i una vulgaritat, la de la literatura del XVIII, blasrades amb raó per Antoni Capmany (el català era "una lengua muerta para la república de las letras") i de les quals només podíem salvar alguns autors mediocres en la mesura que estaven carregats de bones intencions restauradores (per exemple, Ignasi Ferreras, autor d'una *Apologia de l'idioma català, vindicant-lo de les impostures d'alguns estrangers que lo acusen d'aspre, incult i escàs*). És així com una literatura que havia pogut competir avantatjosament amb la de Castella a l'edat mitjana acaba essent-li infinitament inferior a l'època moderna.

Em sembla que amb aquestes afirmacions he reproduït bastant fidelment la percepció tradicional sobre la qüestió. Però fixem-nos que per arribar a aquesta formulació hem fet unes quantes operacions limitatives: hem eliminat els autors que havien escrit en castellà o en llatí, i que naturalment formen part de la cultura catalana (no de la literatura catalana, però sí de la *cultura catalana*); hem restringit la cultura a la literatura de creació en el sentit més estricte (prescindint de la historiografia i la literatura didàctica en general); hem desacreditat autors a partir de prejudicis estètics (concretament, a causa de la castellanització de la llengua literària); hem evitat interrogar-nos sobre la possible manifestació de símptomes idèntics fora de l'edat moderna (per exemple, a l'edat mitjana, o durant la mateixa "Renaixença"); hem reduït l'àrea geogràfica d'anàlisi (el

¹ Pel que fa a la gènesi i els diversos significats que va tenir el concepte de decadència aplicat a la literatura catalana, podeu veure el meu treball "Decadència i Renaixença: una visió programàtica de la literatura catalana. (La literatura del XVI i del XVII vista des de la Renaixença)", dins AA. VV., *Actes del Col·loqui internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)*, II, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1994, ps. 33-50.

conjunt dels països de llengua catalana, i de vegades tota la Corona d'Aragó, pel que fa a l'edat mitjana, però la Catalunya estricta pel que fa a l'edat moderna: i això encara és més acusat —em corregireu si m'equivoco— en els estudis d'història econòmica o d'història de l'art; i hem escollit els punts de comparació més desfavorables possibles (emmirallar-nos en la literatura castellana durant el seu segle d'or).

Repassem-ho, tot això. Aquella percepció negativa es basa, en primer lloc, en un reduccionisme lingüístic: parlem de decadència de la cultura catalana perquè prescindim, per exemple, del Cariteo, de Lluís Vives, de Joan Boscà, de Gaspar Gil Polo, de Guillem de Castro. Que el primer va escriure en italià i va desenvolupar la seva activitat literària a Nàpols? Sí, és clar. Per a major honor de la seva ciutat: per això explicava que amb ell, poeta en italià, “havrà Barcelona il suo poeta”. Que Vives va escriure en llatí i va fugir de la seva València nadiua? Efectivament. Però pot ser il·lustratiu comprovar que pel fet d'haver escrit en llatí i haver exercit la seva activitat pedagògica i intel·lectual fora del seu país Lluís Vives no ha pas deixat d'aparèixer als manuals de filosofia espanyola. Ja sé que el Cariteo pertany a la literatura italiana, com Vives a la literatura llatina de l'humanisme, i Boscà, Polo i Castro a la castellana. Però tots haurien de figurar en una història de la cultura dels països de llengua catalana. De fet, així ho fariem tots amb tota naturalitat si hi hagués unes fronteres generalment reconegudes que delimitessin exactament aquest espai.²

En segon lloc, basem l'anàlisi de la decadència cultural en la literatura de creació, deixant a fora no solament la literatura erudita i científica, sinó també la historiografia i la literatura moral i didàctica, que d'altra banda sovint són portadores d'indubtables qualitats estilístiques. La *Història de València* de Pere Antoni Beuter o els sermons de Gaspar Blai Arbuxech ens poden servir d'exemple pel seu innegable mèrit literari, com l'obra jurídica de Joan Pere Fontanella, la filològica de Gregori Mayans i la d'historiador de la literatura de Joan Andrés —en llatí, castellà i italià, respectivament— són testimoni d'un extraordinari nivell científic.

En tercer lloc, hem rebaixat injustament el valor literari dels autors d'aquest període amb determinats prejudicis estètics. Abans he al·ludit al retret de castellanització de la llengua literària, un retret que trassada a l'època moderna uns judicis de valor contemporanis. D'una banda, perquè els requisits de puresa i genuïtat lingüístiques no són aplicables a l'edat moderna amb la precisió i

² La mateixa panoràmica de figures senyeres es podria fer extensiva a altres camps, com la pintura (Joan de Joanes, Josep Ribera, Jacint Rigau) o la música (Mateu Fletxa, Joan Cererols, Joan Baptista Cabanilles, Antoni Soler). El problema per reunir en una visió de conjunt tots aquests noms no depèn tant del lloc on van desenvolupar la seva activitat sinó del fet de no tenir avui prou força per fixar amb aquiescència general la nòmina d'artistes catalans, una força que ve donada pel reconeixement generalitzat dels límits d'un territori: el mateix reconeixement que atorga universalment a Lluís Vives o Pablo Picasso la condició d'espanyols, a Georg Friedrich Händel la d'alemany i a Modigliani la d'italià. No és tant la feblesa d'ahir, doncs, com la feblesa d'avui el que ens fa minimitzar la nostra història cultural de l'època moderna.

l'èmfasi que han adquirit contemporàniament; de l'altra, perquè només amb la perspectiva històrica actual la hibridació lingüística es viu com un perill per a la continuïtat d'una tradició literària. I també és curiós de comparar aquest fenomen amb el fet de l'occitanització de la prosa i la poesia dels segles XII, XIII i XIV, que no suscita cap rebuig explícit. Encara, el prejudici lingüístic s'ha de sumar a altres prejudicis que han limitat tradicionalment el valor dels textos literaris del barroc i el rococó: el judici advers que ha merescut fins fa poc temps l'estètica barroca (i que encara no estic segur que hagi desaparegut) i el prejudici moral que condemnava alguns temes considerats massa lliures o degradants.

En quart lloc veïem com la focalització d'una lectura decadentista de la tradició literària catalana moderna impedia adonar-nos que alguns arguments negativistes també cren aplicables a altres èpoques, que quedaven graciosament lliures de sospita. Perquè, centrant-nos en la literatura en llengua catalana, ¿no trobaríem, —si els busquéssim, és clar—, més símptomes de pobresa literària a la poesia de la primera meitat del segle XIV que a la de la primera meitat del XVII, amb Vicent Garcia, Francesc Fontanella i Josep Blanch? O més escassetat en la literatura dels anys quarantes i cinquantes del segle XIX (en plena "Renaixença", segons la periodització tradicional!) que no pas en el trànsit del segle XVIII al XIX (amb Joan Ramis, el comte d'Ayamans, Joan Baptista Escorihuela, el baró de Maldà o Bartomeu Simon)?

En cinquè lloc, reduïem l'àrea geogràfica d'anàlisi. A l'edat mitjana, la cultura catalana es contempla amb tota naturalitat en el conjunt dels països catalans; de vegades —en l'arquitectura, per exemple— en tot el territori de la Corona d'Aragó: no és rar de trobar incloses entre les manifestacions artístiques catalanes Sixena, Alcanyís i Montsó, i el gòtic català arriba fins a Sardenya, Nàpols i Sicília. Quan ens interroguem sobre la decadència, en canvi, fins i tot deixem a fora —a partir de 1659— el Rosselló.

En sisè i últim lloc, hem anat a escollir els punts de comparació més desfavorables possibles. Ningú no se sent obligat a comparar la nostra literatura de l'edat mitjana amb la francesa —en llengua d'oc i en llengua d'oïl—, comparança que no ens deixaria gaire ben parats. No ha d'estranyar ningú, doncs, que fer el paral·lelisme del nostre barroc literari amb la literatura castellana que s'escriu de 1580 a 1680 ens sigui tan desfavorable. De fet, seria desfavorable per al conjunt de qualsevol altra literatura, si deixem de banda el cas sempre singular de Shakespeare. Potser, abans de declarar l'estat de decadència de la cultura catalana moderna, i per tranquil·litzar-nos una mica, hauríem de mirar què fan en aquesta època els flamencs, els danesos, els txecs, els romanesos, els serbo-croats...

Ara bé: contra el que algú a aquestes altures podria pensar, amb aquesta argumentació no pretenc pas demostrar que no hi va haver una devallada cultural, sinó tan sols afirmar que el diagnòstic sobre això depèn de la perspectiva o del punt de contrast amb què ho analitzem. I en tot cas, que és

més exacta una visió d'oscil·lacions en la vitalitat cultural, i no tan concentrades en aquest període —que, d'altra banda, és massa extens per ser contemplat d'una manera tan esquemàtica.

I ara ve la resposta a aquell altre vessant de la pregunta que havia quedat pendent: el terme decadència, com a definitori d'una etapa literària o cultural, és adequat? I aquí sí que la resposta pot ser rotunda: decididament no, radicalment no. Independentment de si va existir o no una decadència, de la legitimitat de prioritzar uns dèficits històrics o uns retrocessos sobre el que podíem esperar que hagués estat la cultura catalana després de l'edat mitjana —i evidentment tenim dret de mantenir les expectatives que vulguem sobre el que ha de passar, sempre que això no enterboleixi l'anàlisi del que efectivament va passar—; independentment de tot això, doncs, no hi ha dubte que el concepte de decadència és tendencios, confusionari i esterilitzador.

El terme "Decadència" és tendencios: condiona i distorsiona la realitat, perquè indueix a analitzar-la en funció d'aquest nom. Les obres, les actituds, valen en la mesura que reaccionen contra la decadència o en la mesura que la confirmen. Els fenòmens s'expliquen per una conjunció de desastres que condueixen al col·lapse. En aquest sentit, és prou revelador el consens que s'ha anat establint sobre les "causes" de la decadència: unes causes que ningú no es considerava obligat a verificar. Una dinastia estrangera, les guerres, la pirateria, el bandolerisme servien per donar raó d'una decadència irrefutable, quan en altres moments o en altres territoris l'existència de factors semblants no l'havien pas comportada.

El terme decadència és, a més, confusionari, perquè planteja problemes insalvables d'incoherència terminològica i semàntica. Com poden ser compatibles les dues denominacions, coincidents en el temps, de 'decadència' i de 'renaixement'? Com podíem descobrir ambició literària en el programa de restauració de la poesia medieval que abraçaven els ausiasmarquians del XVI, si quedaven inclosos dins el panorama eixorc d'una decadència literària? Com es pot explicar la recuperació que signifiquen el barroc literari del Principat o el neoclassicisme menorquí dins aquest procés uniforme de decadència?

Finalment, el terme decadència és esterilitzador, perquè ha dissuadit molts investigadors d'enfrontar-se a una etapa crucial en la història de la cultura catalana —o ha dificultat que se la prenguessin seriosament i l'estudiessin amb el rigor necessari—, i perquè nega d'entrada valor als productes culturals, coneguts o encara per descobrir, que l'enriqueixen. En conclusió: encara que la filosofia popular ens adverteixi que el nom no fa la cosa, el cert és que, en aquest cas, el nom sí que ha fet la cosa; l'ha refigurada.

* * *

La segona pregunta que se m'ha demanat de contestar és si es pot identificar decadència amb castellanització. La resposta és que no, i això sense necessitat

d'entrar en el fet evident que la cultura, si és que ens referim a decadència cultural en general, té moltes manifestacions en què la llengua no hi intervé. D'altra banda, si el que se'm proposa és un terme —el de castellanització— per substituir el de decadència he de dir que no cal substituir-lo per res.

Sigui com sigui, la castellanització no hauria d'haver provocat cap decadència, i, de fet, si és difícil parlar amb propietat de decadència cultural en la literatura feta als països catalans al segle XVI, per exemple, és, entre altres coses, per l'obra de Joan Boscà i per la nodrida nòmina d'escriptors valencians que escriuen en castellà. En realitat, la influència conjuntural d'una altra tradició literària sol ser històricament un estímul positiu: l'exemple de l'esmentat Boscà i de Garcilaso influïts pel petrarquisme n'és una bona prova.

En tot cas, decadència no és igual que castellanització. Això no vol pas dir que la castellanització no tingués uns efectes adversos per a la vida cultural dels països catalans. I, contràriament a aquella regla de l'estímul inicial positiu, aquests efectes es noten de seguida, precisament per la força que adquireix el castellà de bon principi. Des d'aquest punt de vista, la castellanització, tant a la curta com a la llarga, serà globalment negativa, no solament per a la continuïtat d'una cultura literària en català, sinó fins i tot per al desenvolupament potencial d'una literatura alternativa en castellà.

Suposo que ningú no veurà una contradicció entre això que dic ara i la meua resposta a la pregunta anterior, polèmicament reivindicativa d'una important tradició cultural. Entre altres coses, abans parlava de cultura en general, i ara m'estic referint a l'aspecte més vulnerable de la cultura catalana davant la competència del castellà, que és la literatura. Estic focalitzant, doncs.

El fet és que el castellà exerceix una fascinació creixent entre les elits socials i culturals dels països catalans des de gairebé el començament del segle XVI. Els llibres castellans es comencen a distribuir amb èxit i triomfen els escriptors establerts als països catalans que dominen el castellà, bé perquè són nadius de Castella (Hernando del Castillo, els autors anònims de diverses peces dramàtiques publicades a València), bé perquè l'estada en terres castellanques els ha fet competents en aquest idioma (Joan Boscà). Aquesta fascinació —és la llengua de la cort, hegemònica a la Península, vehicle de cançons de moda i d'espectacles dramàtics— i el paper substitutori dels impresos castellans expliquen —i em sembla que només això ho pot explicar— la paràlisi creadora que es detecta entre les dècades tercera i sisena del segle XVI: els escriptors catalans encara no estan prou familiaritzats amb el castellà i no es poden incorporar a la literatura castellana, com voldria la moda; d'altra banda, la impremta afavoreix l'edició en castellà, sempre més rendible que en català. I passa allò a què em referia fa un moment de l'efecte substitutori dels llibres castellans: la familiarització amb el castellà dels sectors alfabetitzats va fer menys necessària l'aparició de llibres d'entreteniment o didàctics en català, que d'altra banda no podien competir amb les tirades més altes del llibre en castellà.

Des de la segona meitat del segle XVI, i amb tota claredat al XVII, creix la creença que el castellà és la llengua comuna, la interllengua, de tots els territoris de la monarquia hispànica. Despuig, tan atent als drets del català, no pot deixar de reconèixer que “és la [llengua] espanyola que en tota l'Europa se coneix”. I el valencià Cristòfol de Virués explica a *El Monserrate*:

Fue Monserrat en catalán llamado,
que es lo mismo decir monte aserrado,
pero en la universal lengua de España
de Monserrat llamóle Monserrate.

M'estalvio de posar-ne més exemples. El cas és que al País Valencià la castellanització sembla acomplerta amb el gruix d'escriptors que es valen d'aquesta llengua a partir de 1560.

Però, encara que sembli que sí, tots aquests fenòmens no són el desencadenant d'un procés regular de substitució lingüística en el terreny literari (i no cal dir entre la generalitat de la població, que és pràcticament monolingüe fins al segle XIX). La reacció literària anticastellana a les últimes dècades del XVI encapçalada per jutges de certàmens, teòlegs, erudits i historiadors demostra que no hi havia d'haver un desenllaç fatal i inexorable per al català. Ho corrobora l'aparició d'una escola barroca que s'expressa primordialment en llengua catalana, i, encara més, la recuperació fulgurant de la impremta i del teatre en català durant la guerra dels Segadors.

Ara bé, la durada en el temps de la interferència del castellà —amb la castellanització imparable del català literari, l'entronització ininterrompuda de models castellans, i les mesures administratives contràries a l'ús oficial del català i al seu ensenyament, al segle XVIII— acabarà per arraconar el català, dividir-lo en expressions dialectals que ja no es relacionen entre si, i, finalment, convertir-lo en llengua familiar i estrictament popular.

Per contra, l'ús del castellà no va significar per als catalans l'adquisició de les mateixes potencialitats d'aconseguir qualitat literària que les que ofereix una llengua materna als seus usuaris. Les excuses repetitives dels escriptors catalans en castellà confessant-se estrangers en aquest idioma i excusant-se pels seus errors no s'han de llegir només com una tòpica *captatio benevolentiae*. Fins pensant en uns gustos literaris —els d'aquesta època— caracteritzats generalment per la repetició de fórmules retòriques i la falta d'interès per l'autenticitat lingüística, la limitació dels recursos expressius dels escriptors catalans per comparació amb els nadius és inqüestionable.

En conclusió, ara sí: l'aparició del castellà com a opció literària no havia de representar per força una decadència cultural. Podia haver coincidit amb un moment de creativitat important —de fet, en alguns moments i per a alguns autors ho va ser—, i a Portugal, al segle XVI, això bé es va donar. A la curta, però, va ser capaç de generar per unes dècades un cert bloqueig creatiu; i a la llarga, la castellanització del català literari i la possibilitat de substitució d'una

literatura tradicional en català per la més general, més moderna i menys problemàtica literatura castellana van acabar incidint en la pèrdua de vitalitat, de qualitat i de personalitat de la literatura pròpia, sense que l'opció alternativa del castellà pogués compensar la pèrdua que això va suposar per al català.